

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему: ВПЛИВ АБ'ЮЗИВНИХ ВІДНОСИН НА ТРАНСФОРМАЦІЮ
Я-ОБРАЗУ У ЖІНОК

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0532-з-2
Спеціальності 053 «Психологія»
освітня програма «Психологія»
Сендега Віта Олександрівна
Керівник: д. психо. н., професор
кафедри психології Горбань Г.О.
Рецензент: к. психол. н., доцент
кафедри психології Мосол Н.О.

Запоріжжя – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сендегі Віті Олександрівні

1. Тема роботи Вплив аб'юзивних відносин на трансформацію Я-образу у жінок

керівник роботи Горбань Г.О. д.психол.н., доцент, професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз наукових джерел

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) здійснити науково-теоретичний аналіз сутності поняття «психологічне насильство» та «аб'юзивні відносини»; проаналізувати різновиди психологічного насильства над жінками; розглянути фактори виникнення та розвитку психологічного насильства над жінками; дослідити трансформацію Я-образу жінок, які постраждали від психологічного насильства.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 8 таблиць, 6 малюнків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Горбань Г.О., професор		
Розділ 1	Горбань Г.О., професор		
Розділ 2	Горбань Г.О., професор		
Висновки	Горбань Г.О., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір та узгодження теми роботи	Січень 2023 р.	Виконано
2	Робота зі вступом	Березень 2023 р.	Виконано
3	Розробка першого розділу	Березень-травень 2023 р.	Виконано
4	Розробка другого розділу	Липень-серпень 2023 р.	Виконано
5	Проходження передзахисту	Листопад 2023 р.	Виконано
6	Проходження нормоконтролю	Листопад 2023 р.	Виконано

Студент _____ В. О. Сендега

Керівник роботи _____ Г.О. Горбань

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 59 сторінок, 6 малюнків, 8 таблиць, 32 джерела.

Об'єкт дослідження. Аб'юзивні відносини, як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження. Я-образ жінок, які постраждали від психологічного насильства.

Мета роботи. Дослідити трансформацію Я-образу у жінок, які постраждали від психологічного насильства.

Методи дослідження. В роботі використані *теоретичні методи*: теоретичний аналіз проблеми, узагальнення наукової літератури з проблематики дослідження, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні методи*: Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі), а також опитувальники, спостереження, індивідуальні бесіди.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні та поглибленні знань про зміни Я-образу жінок, які знаходяться в аб'юзивних відносинах.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути корисними для практичних психологів, психологів-консультантів, психологів у закладах освіти, а також можуть використовуватися для психологічної просвіти й подальших теоретичних розробок у галузі гендерної психології.

МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО, АБ'ЮЗИВНІ ВІДНОСИНИ, ГАЗЛАЙТІНГ, ДЕСТРУКТИВНІ ВІДНОСИНИ, ЖЕРТВА, Я-КОНЦЕПЦІЯ, Я-ОБРАЗ, Я-РЕАЛЬНЕ, Я-ІДЕАЛЬНЕ, САМООЦІНКА.

SUMMARY

Sendega V.O. The influence of abusive relationships on the transformation of self-image in women

Master's thesis: 59 pages, 6 figures, 8 tables, 32 sources.

Object of study. Abusive relations as a socio-psychological phenomenon. Subject of study. Self-image of women who suffered from psychological violence.

Meta: To investigate the transformation of self-image in women who suffered from psychological violence.

Research methods. Theoretical methods are used in the work: theoretical analysis of the problem, generalization of scientific literature on the issues of research, systematization of scientific literary sources, comparison and generalization of data; empirical methods: The method of diagnosing interpersonal relations of DMV (adapted Leary test), as well as questionnaires, observations, individual conversations.

The scientific novelty of the work lies in the expansion and deepening of knowledge about changes in the self-image of women who are in abusive relationships.

Practical meaning. The results of the research can be useful for practical psychologists, consulting psychologists, psychologists in educational institutions, and can also be used for psychological enlightenment and further theoretical developments in the field of gender psychology.

Key words: interpersonal relationships, psychological violence, abusive relationships, gaslighting, destructive relationships, victim, self-concept, self-image, real self, ideal self, self-esteem.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	10
1.1. Аналіз поняття «психологічне насильство» в соціально-психологічній літературі.....	10
1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках	18
1.3. Абьюзінг і газлайтінг як різновиди психологічного насильства над жінкам	26
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АБ'ЮЗИВНИХ ВІДНОСИН НА Я-ОБРАЗ ЖІНОК	37
2.1. Методи, методика та процедура дослідження.....	37
2.2. Результати дослідження.....	41
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Вивчення психологічних особливостей жінок, котрі формуються та проявляються в соціальній сфері, є одним із важливих аспектів соціально-психологічних досліджень. Актуальність цього питання ґрунтується як на запитах суспільства, котрі пов'язані з наявністю проблем домашнього насилля та психологічного насилля у стосунках, так і з потребами теоретичного вивчення аб'юзивних стосунків у рамках дослідження соціальної психології. Розгляд особливостей формування образів Я-реальне та Я ідеальне у жінок, котрі знаходяться в аб'юзивних стосунках не був здійснений дотепер попри наявність інформації щодо впливу характерних властивостей аб'юзивних стосунків на особистості їх учасників. Досі говорячи про аб'юзивні стосунки дослідники більшою мірою звертаються до конструкту «психологія жертви», тим не менш важливо дослідити наслідки перебування в аб'юзивних стосунках для жінок на рівні зміни їх Я-концепції та особистості.

Дослідження психологічного стану жінок, котрі перебували під тривалим фізичним насиллям стало предметом наукового пошуку плеяди вчених: Дж. Бердахл, С. Мур, Н. Бучанан, Л. Фіцджеральд, М. Студ, Ю. Гаттікер, К. Брауні [2; 4; 16]. Фізичне та сексуальне насилля вдома та на робочому місці набуло особливого значення та отримало увагу науковців після почутку руху #MeToo, зокрема, цим питанням займались: К. Броун, Р. Сміз, Дж. Холмберг, Дж. Корніш, Г. Нігро, І. Росс, Т. Біннс., С. Куртц [23; 26; 29]. Психологічне насилля, що повною мірою найбільше проявляється у аб'юзивних стосунках (від англ. abusive relationships) як нездоровій формі романтичних стосунків, було досліджене значно менше. Аб'юз як явище досліджували І. Хобман, С. Рестубог, Д. Дютон, Т. Орава, П. МакЛеод [5; 9; 11].

Загалом, вивчення не лише формування, розвитку особистості аб'юзера та його жертви, а й їх психологічних особливостей, дозволить дати відповідь на практичний запит соціуму щодо зменшення кількості таких стосунків, їх профілактики. Це допоможе знайти відповідь на питання, чому жінки, відчуваючи психологічний тиск та пригнічення, продовжують перебувати у аб'юзивних стосунках та як саме можна надати їм допомогу, підштовхнути до виходу з них. Варто зауважити, що питання образу жінки, котра перебуває або перебувала у аб'юзивних стосунках, її уявлень про свої Я-реальне та Я-ідельне, було досліджено мало, проте знайшло своє місце у працях М. Крістенсен, Р. Брайден, М. Дієтріч, К. Шеррод [30; 31].

Існують різні пояснювальні моделі подружнього насильства: М. Кауфман розвинув свої дослідження в рамках теорії соціального наuczіння, теорія насильства розвинута в роботах М. Кіммеля, Дж. Готмана і Н.Якобсона, віктимологічний підхід частково представлений в роботах Г.Й.Шнайдер [19; 27].

При цьому абсолютно недостатньо уваги приділено дослідженням психологічних характеристик жінок, що потерпають від різних видів подружнього (партнерського) насильства.

У вітчизняній науці проблематика подружнього насильства порівняно молода, існують лише окремі дослідження з цієї теми: І.А.Грабська вивчала наслідки подружнього насильства, під її керівництвом О.Д. Шинкаренко досліджувала Синдром побитої жінки з точки зору теорії сімейних систем, а також механізм віктимізуючого впливу психотравмуючих факторів батьківсько-дитячих стосунків на особистість жінки та прийняття нею ролі жертви та крос-культурні відмінності у сприйнятті, переживанні та використанні образливої поведінки у сім'ї в Україні та Польщі [28, 25]; Н.Г.Опухова і О.Є. Малолетняя досліджували типи жінок-жертв подружнього насильства, вивчаючи їх життєві міфи; в дослідженні [15] Д. Шестакова докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості чоловіків та жінок, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній

сфері [26]; особливу увагу аналізу психологічних теорій, які пояснюють формування «феномену насильства» приділила І.Г.Малкіна-Пих [15]. В рамках гендерних досліджень проблемою займалась Шведова Н.А. Працювали з цією проблемою і деякі інші автори: Н.М. Платонова та Ю.П Платонов, В.І. Полубінський та інші [4; 6; 14].

Актуальність даної магістерської роботи полягає у поглибленому вивченні індивідуально-психологічних характеристик жінок, які страждають від насильства.

Таким чином, об'єкт роботи - аб'юзивні відносини, як соціально-психологічний феномен.

Предмет роботи - Я-образ жінок, які постраждали від психологічного насильства.

Мета роботи - дослідити трансформацію Я-образу у жінок, які постраждали від психологічного насильства.

Для досягнення мети вирішувалися такі завдання:

1. Визначити теоретичні і методичні підходи до вивчення проблеми психологічного насильства над жінками.
2. Розкрити специфіку поняття «психологічне насильство», розглянути фактори виникнення та розвитку психологічного насильства над жінками.
3. Проаналізувати різновиди психологічного насильства над жінками.
4. Експериментально вивчити трансформацію Я-образу жінок, які постраждали від психологічного насильства.

Для досягнення поставлених завдань магістерської роботи використовувались такі методи дослідження:

В роботі використані *теоретичні методи*: теоретичний аналіз проблеми, узагальнення наукової літератури з проблематики дослідження, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні методи*: Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі)», а також опитувальники, спостереження, індивідуальні бесіди.

Наукова новизна роботи полягає в розширенні та поглибленні знань про зміни Я-образу жінок, які знаходяться в аб'юзивних відносинах.

Практична значимість дослідження. Результати дослідження можуть бути корисними для практичних психологів, психологів-консультантів, психологів у закладах освіти, а також можуть використовуватися для психологічної просвіти й подальших теоретичних розробок у галузі гендерної психології.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Аналіз поняття «психологічне насильство» в соціально-психологічній літературі

Навколо понять «психологічна агресія» і «психологічне насильство» існує парадоксальна ситуація. У той час, як найрізноманітніші форми і прояви фізичного насильства, а також психічні травми від фізичного насильства і агресії вже описані, класифіковані і отримали своє відображення у психотерапевтичній теорії і практиці і навіть в законодавстві, терміни, «психологічна агресія» і «психологічне насильство» або використовуються іноді журналістами, або розчиняються в масі синонімів або вужчих понять, або використовуються без визначень. У суспільній свідомості, в засобах масової комунікації присутні уявлення про психологічне насильство і психологічну агресію як цілком очевидні і поширені явища, фахівці психологічної допомоги та правоохоронних органів стикаються з ними майже щодня, але вони дивним чином виявляються поза рамками системи строгих дефініцій і термінів. Виникає враження несвідомого уникнення чітких понять щодо агресії і насильства в їх психологічному контексті [3, 29].

У той же час об'єктивна потреба в наданні поняттям «психологічна агресія», «психологічне насильство» і, відповідно, «психологічна безпека» статусу строгих термінів – досить суворих для надання їм необхідної практичної та юридичної дієвості – зараз велика як ніколи, а психологічною наукою і практикою накопичено досить значний потенціал для вирішення цієї проблеми.

На нашу думку, шукати підходи до визначення зазначених понять необхідно в координатах понять «насильство», «агресія», «травма» і «маніпуляція». Надзвичайно важливим є врахування специфіки психічних явищ в порівнянні з зовнішніми фізичними і поведінковими аспектами. Додатковими орієнтирами в окресленні цієї специфіки повинні послужити поняття «явного» і «прихованого», «усвідомлюваного» («свідомого») і «неусвідомлюваного» («несвідомого»), «навмисного» та «ненавмисного», «цілеспрямованого» і «випадкового», а також «рефлекторного» і «рефлексивного».

Агресія - соціально не конвенціональна поведінка, що суперечить нормам співіснування людей у суспільстві. Агресивна поведінка, яка шкодить об'єктам деструктивного впливу, приносить фізичну шкоду або викликає стан психологічного дискомфорту [1, 121].

Можна виділити наступні види агресії:

- 1) фізична - направлення фізичної сили проти інших суб'єктів;
- 2) вербальна - вираз негативних емоційних проявів, як через форму, так і через зміст лінгвістичних транзакцій.
- 3) пряма - безпосередньо спрямована реакція, проти будь-якого об'єкта або суб'єкта.
- 4) непряма - вектор дії спрямовано опосередковано на іншу людину (чутки, грубі жарти).
- 5) ворожа - виражається в діях, які направлені на заподіяння шкоди об'єкту агресії.
- 6) аутоагресія - проявляється в самозвинуваченні і самоприниженні.
- 7) альтруїстична - спосіб захисту інших людей від будь-чиїх агресивних дій [7, 26].

Виділяють також «ворожу агресію», головною метою якої є заподіяння страждань жертві, і «інструментальну агресію», яка спрямована на досягнення цілей, не пов'язаних із заподіянням фізичної шкоди, тобто вона не передбачає фізичного насильства. Ворожа агресія, таким чином,

спрямована на тіло і особистість жертви, а інструментальна агресія - на майно (гроші, приватна власність, рухоме майно) [9, 157].

Агресію можна стратифікувати на «реактивну» і «проактивну». Реактивна агресія передбачає відплату у відповідь на усвідомлювану загрозу. Проактивна агресія, як і інструментальна, породжує поведінку (наприклад, примус, залякування, вплив), спрямована на отримання певного, позитивного для агресора, результату [9, 162].

Агресія, незалежно від форми та систематичних ознак, постає як поведінка, яка спрямована на заподіяння шкоди іншому, яка має всі підстави уникати подібного з собою поводження. Дане комплексне визначення включає в себе наступні положення:

- 1) агресія обов'язково має на меті навмисне, усвідомлюване, цілеспрямоване заподіяння шкоди;
- 2) агресія може розглядатися тільки як така поведінка, що має на меті заподіяння шкоди іншій особі;
- 3) суб'єкти нападу повинні мати мотивацію уникнення подібного з собою поводження [18, 379].

Отже, агресивна поведінка - одна з форм реагування на різні несприятливі в фізичному і психічному відношенні життєві ситуації, які викликають стрес, фрустрацію і подібні до них стани. Психологічна агресія виступає одним з основних способів вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням індивідуальності і тотожності, із захистом почуття власної цінності, самооцінки, рівня домагань, а також збереженням і посиленням контролю над суттєвим для суб'єкта оточенням [18, 380].

Агресивні дії виступають як: 1) спосіб досягнення будь-якої мети; 2) спосіб психологічної розрядки; 3) спосіб задоволення потреби особистості в самореалізації і самоствердженні.

З наведених визначень видно, що поняття «агресія» і «насильство» багато в чому перетинаються, але все ж кожне має власну специфіку. Шкода - це збиток, псування. Збиток - це втрата. Травма - тілесне або психічне ушкодження в результаті зовнішнього впливу.

Перераховані визначення і підходи в значній мірі орієнтовані на фізичні (предметні, відчутні) прояви агресії і насильства і їх наслідків, а шкода розглядається як тілесна (фізична травма) або майнова шкода. Це не виправдано звужує реальну сферу проявів агресії та насильства в соціумі. Досить вказати на сутнісно-соціальний характер взаємодії і психіки людей, наслідком чого є сприйняття людиною навіть чисто майнових втрат і фізичних травм насамперед через психологічну «призму» відносин з іншими людьми і через відносини з самим собою [20, 21].

У ряді випадків це прямо або опосередковано визнається, зокрема, в практиці судових позовів щодо відшкодування моральної шкоди, у відношенні до сексуального насильства та сексуальної експлуатації. Може бути, особливо чітко визначається психологічна агресія і психологічне насильство в розповсюдженій на Заході системі обмежень і покарань з приводу так званого «sexual harassment» (що зазвичай перекладається як «сексуальні домагання» або «сексуальне домагання»), кваліфікація якого носить переважно соціально-психологічний характер [27].

У психотерапевтичній літературі використовується термін «психологічна (психічна) травма». Вона може бути як результатом власне психологічного насильства, так і наслідком зіткнення людини з природними або техногенними катастрофами, з ситуацією війни або з іншими проявами фізичного насильства.

Ми вважаємо, визнання психологічної агресії і психологічного насильства тільки в окремих конкретних формах або сферах є непослідовним і дезорієнтує наукову спільноту. Необхідно виділення цих понять як самостійних загальних категорій і визначення їх в універсальних формулюваннях. Важливі передумови для цього вже створені.

Маніпуляція - один з видів психологічного впливу на психологічний стан, думки, почуття і дії іншої людини за допомогою виключно психологічних засобів з наданням їй права реагувати на цей вплив.

В останній час, термін «маніпуляція» отримав більш точне визначення, а психологія маніпуляції - більш чіткий зміст і категоріальну структуру. У науковій літературі терміни «маніпуляція» та «маніпулювання» використовуються переважно з негативною конотацією. «Маніпуляція - це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованих порушень в іншої людини, та формування намірів, не збігаються з її актуально існуючими бажаннями» [22, 72].

Наведене визначення не містить оціночних і негативних конотацій, а має суто інструментальний характер, що відповідає застосуванню терміна «маніпуляція» в інших областях життєдіяльності. У даному випадку ми маємо коректне визначення маніпуляції саме як психологічного інструмента. Спроба вибудувати термінологію психологічного насильства зроблена О. Б. Орловим стосовно дитячо-батьківських відносин. «Психологічне (поведінкове, інтелектуальне, емоційне) насильство - навмисне маніпулювання, як дорослими, так і дітьми як об'єктом, ігнорування їх суб'єктних характеристик (свободи, гідності, прав тощо), або руйнує емоційні стосунки між дорослими і дитиною, або приводить до різних деформацій, деструкцій і порушень психічного (поведінкового, інтелектуального, емоційного, вольового, комунікативного, особистісного) розвитку» [22, 70].

На думку О. Б. Орлова, спектр психологічного насильства включає:

а) психологічні впливи (погрози, приниження, образи, надмірні вимоги, надмірна критика, брехня, ізоляція, заборони на поведінку і переживання, негативне оцінювання, фрустрація основних потреб і потреб іншого).

б) психологічні ефекти (втрата довіри до себе і світу, дифузна самоідентичність, залежний когнітивний стиль, зовнішній локус контролю, занепокоєння, тривожність, порушення сну і апетиту, депресія, агресивність, поступливість, догідливість, погана успішність, комунікативна

некомпетентність, низька самооцінка, схильність до усамітнення, суїцидальні нахили, затримки фізичного і психічного розвитку;

в) психологічні взаємодії (домінантність, ефективність, непередбачуваність, непослідовність, неадекватність, субординованість, бездушність, ригідність, безвідповідальність, невпевненість, безпорадність, самоприниження) [22, 72].

Недоліком концепції А. Б. Орлова є невідповідність поняття «психологічне насильство» з поняттями «агресія» і «маніпуляція». Поняття «агресія» підкреслює цілеспрямованість насильства або погрози насильством, а поняття «маніпуляція» виділяє скритність і технічну витонченість впливу, що особливо важливо враховувати в багатьох проявах психологічного насильства. І агресія, і маніпуляція припускають певний ступінь усвідомленості вчинків (за винятком афективної агресії). У переліку психологічних впливів О. Б. Орлов також не враховує можливості використання в якості інструментів насильства багатьох зазвичай прийнятних і повсякденних прийомів впливу і маніпулювання. У той же час багато елементів із запропонованих О. Б. Орловим дефініцій можуть досить ефективно використовуватися при аналізі професійно-виробничих відносин, де відносини між керівниками і підлеглими якраз і будуються за моделлю «батько-дитина», а також відносин в шлюбно-сімейних системах за моделлю «чоловік-жінка» [22, 73].

Надзвичайно важливо також враховувати, що усвідомленість поведінки може носити або рефлекторний характер, тобто за схемою умовно-рефлекторного, стереотипного реагування; або рефлексивний, тобто за спрощеним варіантом власне свідомої, запланованої і контрольованої поведінки.

У більш загальних формулюваннях, в порівнянні із запропонованими в класифікації О. Б. Орлова, під психологічним насильством варто, на наш погляд, розуміти наслідки соціально-психологічного впливу одних людей на інших, який виражається в наступних характеристиках:

- спотворенні і/або ускладненні сприйняття дійсності у об'єктів впливу;
- перешкоджанні їх самостійному і вільному вибору своїх думок, поведінки і способу життя;
- порушення збалансованого, здорового психологічного і соціального розвитку та / або перешкоджання йому;
- в посиленні антисоціальних акцентуацій або психопатологічних проявів [22, 79].

З огляду на окреслену проблему, для подальшого аналізу феномену психологічного насильства важливо дати визначення психологічної безпеки, яке дає І. А. Коваль: «Під психологічною безпекою ми розуміємо такий стан інформаційного середовища і умов життєдіяльності конкретної людини, групи, суспільства в цілому, яке не сприяє порушенню цілісності, адаптивності (всіх форм адаптації) функціонування і розвитку соціальних суб'єктів (окремої людини, груп, суспільства в цілому)» [12, 210].

Психологічне насильство включає в себе, таким чином, як види прямого негативного психологічного впливу, так і переважно маніпулятивні, які несвідомо спонукають іншу людину до дій, що завдають їй шкоди. З огляду на все вищевикладене, ми пропонуємо наступні терміни та їх визначення.

Психологічна агресія - це соціально-психологічний вплив, який орієнтований на образу, залякування, формування залежності, експлуатацію або заподіяння шкоди (збитків) іншій людині, яка не бажає подібного відношення до себе або непоінформована про основні наслідки такого впливу.

Психологічне насильство – це соціально-психологічний вплив, що примушує іншу людину до вчинків або поведінки, які не входили в її наміри; порушує індивідуальні кордони особистості, здійснюваний без інформованої згоди і без забезпечення соціальної та психологічної безпеки індивіда, а

також всіх його законних прав; що приводить до соціальної, психологічної, фізичної або матеріальної шкоди [21].

Такий інструмент, як маніпуляція, може використовуватися (і широко використовується) як складова частина і психологічної агресії, і психологічного насильства. Шкода і збитки можуть бути наслідком неагресивного і ненасильницького психологічного впливу.

В англomовній літературі, переважно американській, використовуються терміни «контроль свідомості» (mind control), «реформування мислення» (thought reform), «примусове переконання» (coercive persuasion), «групове психологічне насильство» (group psychological abuse), і дуже рідко і без дефініцій - власне «психологічне насильство» (psychological abuse) [106].

В науковій літературі можна виділити низку термінів, які використовуються для визначення маніпулятивного організованого психологічного насильства:

1. Розумова боротьба (Thought struggle – ssu'hsiang tou-cheng). Мао Цзедун (Mao Tsetung, 1929 р.).
2. Промивання мізків (Brainwashing – hse nao). Хантер (Hunter, 1951 р.).
3. Реформування мислення (Thought reform – shushing kai-tsoo). Ліфтон (Lifton, 1956 р.).
4. Синдром ослаблення, залежності та страху (Debility, dependency, and dread – DDD syndrome). Фарбер, Харлоу і Вест (Farber, Harlow and West, 1957 р.).
5. Примусове переконання (Coercive persuasion). Шайн (Shein, 1961 р.).
6. Синдром обману, залежності та страху (Deception, dependency, and dread – DDD syndrome). Автор невідомий (1970-ті – 80-ті рр. XX ст.).
7. Контроль свідомості (Mind control). Автор невідомий (близько 1980 р.).
8. Зомбування (Зомбіфікація) (zombie). Автор визначення невідомий (1980-ті рр. XX ст.).

9. Систематична маніпуляція психологічним і соціальним впливом (Systematic manipulation of psychological and social influence). Сінгер (Singer, 1982 р.).

10. Скоординовані програми примусового впливу і поведінкового контролю (Coordinated programs of coercive influence and behavioral control). Офші і Сінгер (Ofshe and Singer, 1986 р.).

11. Експлуатаційне переконання (Exploitative persuasion) Сингер, Аддіс (Singer and Addis, 1992 р.) [26].

1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках

Згідно з віктимологічним та індивідуально-психологічним підходами, виникнення та динаміка подружнього насильства в конкретній сім'ї визначається як насильницькими тенденціями кривдника, так і психологічними особливостями жертви (віктимністю). Існують певні загальні характеристики насильників: критичність до інших, агресивність, владність, потайність, імпульсивність; і загальні характеристики реальних чи потенційних жертв подружнього насильства: пасивність, підкорюваність, невпевненість в собі, низька самооцінка, почуття провини. З одного боку, ці якості сприяють виникненню насильства, з іншого - посилюючись з часом тягнуть за собою подальший розвиток насильства.

І.Г. Малкіна-Пих виявляє наступні характерні ознаки жертв насильства:

- відчують страх перед запальністю свого партнера;
- часто поступаються партнерові, боячись образити його почуття або викликати гнів;
- відчують бажання «врятувати» партнера, коли він потрапляє у
- скрутне або неприємне становище;

- виправдовують погане ставлення партнера перед собою і перед іншими;
- терплять, коли партнер, дратуючись і сердячись, б'є їх, штовхає, пхає;
- приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів в залежності
- від бажання або реакції партнера;
- виправдовують партнера тим, що він поводить себе точно так, як колись його рідний батько чинив з матір'ю [15].

Н.М. і Ю.П. Платонові умовно поділяють причини виникнення насильства пов'язані з особливостями особистості учасників насильницького інциденту на три групи:

1. Причини, викликані особливостями особистості чоловіка та історією його життя;
2. Причини, викликані особливостями особистості жінки та її життєвою історією;
3. Причини, обумовлені особливостями подружніх відносин [24, 63].

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя чоловіка, можна віднести наступні:

1. Насильство в батьківській сім'ї.
2. Насильство батьків по відношенню до нього самого в дитинстві;
3. Традиційний погляд на розподіл чоловічих і жіночих ролей (чоловік – абсолютний голова сім'ї);
4. Упевненість в тому, що жінка має потребу бути жертвою;
5. Тривожність з приводу посягань дружини на його домінуюче положення;
6. Низький самоконтроль і самосвідомість;
7. Вживання алкоголю, наркотиків;
8. Стрес, пов'язаний з економічними і побутовими проблемами;
9. Психопатія.

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя жінки, можна віднести наступні чинники ризику фізичного насильства

1. Високий рівень психологічної залежності від чоловіка;
2. Економічна залежність від чоловіка;
3. Вищий рівень освіти жінки в сім'ї;
4. Наявність фізичних недоліків у жінки (особливо якщо вони з'явилися в процесі спільного життя);
5. Низька самооцінка;
6. Недостатня або невміла сексуальна активність і т.д.

Чинники, які сприяють психологічному насильству:

1. Явно виражене страждання жертви як чинник підкріплення агресії;
2. Емоційна залежність жінки;
3. Невисокий соціально-економічний статус жінки;
4. Наявність досвіду сприйняття себе жертвою в батьківській сім'ї;
5. Високий ступінь розбіжностей і конфліктів між подружжям;
6. Численні стресові ситуації (безробіття, смерть близьких родичів, дуже
7. Важка і низькооплачувана робота, ворожі дії знайомих);
8. Вживання алкоголю, наркотиків [11; 14; 26].

Для жінки чинником ризику стати жертвою подружнього насильства також є несприятлива ситуація в батьківській сім'ї. Згідно комплементарної теорії шлюбу Т.Уінча: діти засвоюють і повторюють моделі шлюбних відносин батьків. Психологи відзначають: якщо навіть найрідніша людина в світі - батько дозволив собі вдарити дочку, то такі дії на її адресу з боку інших чоловіків - закономірне продовження відносин. Пряме відношення до формування «комплексу жертви» є міжособистісні ролі в сім'ї, які в силу своєї структури і змісту впливають як психотравмуючий фактор. Зустрічається безліч варіацій сімейних ролей, що деструктивно впливають на особистість дівчинки : «попелюшка», «дочка - кумир сім'ї», «хвора дитина»,

«сіра мишка», злісно-забитий тип дитини в термінології П.Лесгафта; «дочка - урна для сімейного сміття» і т. д. Можливі й інші варіанти деструктивного впливу батьківської сім'ї, при якому дівчинка привчається до страждань і, в міру дорослішання удосконалюючись в ролі жертви, залучає до свого життя майстерніших «катів». Таким чином, при порушенні відносин створюється несприятливий фон для емоційного розвитку дитини, і це в решті-решт може стати джерелом формування генералізованої невдоволеності собою, тобто сім'я є одним з головних чинників формування психології жертви. Можна сказати, що у жінок на момент вступу до шлюбу вже сформоване «звикання до насильства», зведення його в культурну норму, і саме це сприяє довготривалому насильству з боку чоловіка. Мало того, жінка може так міцно зжитися з роллю жертви, що навіть починає отримувати задоволення від здійснюваного над нею насильства - це означає пристрасть до страждань [8, 47].

Жінка, що виросла в умовах насильства, часто і не підозрює, що знаходиться у соціально небезпечному положенні; що своїм гіпертрофованою згодою служити комусь, вона провокує у відповідь злість. Якості особистості жінки, які сприяють її «жертвній поведінці» і провокують щодо неї насильство, становлять віктимність особистості.

Віктимізація - це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. В. Христенко пропонує наступне визначення поняттю жертва: людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певними подіями і обставинами [27].

В роботі О.Д.Шинкаренкор описано процес усвідомлення себе жертвою певного насильницького акту, який проходить жінка (віктимізація). Він має певні етапи (рівні віктимізації) [28, 27]:

1-й рівень - спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя:

- скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому;
- зникає перспектива майбутнього, є лише концентрація на «тут» і «тепер»);
- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття самотності, безпорадності, ригідна поведінка);
- прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей.

2-й рівень - повторне ураження:

- опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій;
 - формування почуття провини у жертви;
 - відсутність підтримки.
 - 3-й рівень – входження у роль жертви:
 - відчуття приреченості;
 - пристосування до інцидентів та власного стану байдужості;
 - почуття нетерпимості до власних помилок;
 - самозвинувачення;
 - проектування насильства на всі сфери життя;
 - виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив,
- жертва катує саму себе.

З процесом віктимізації пов'язані також депресія і тривога, як наслідки насильства в сім'ї.

Індивідуальна віктимність - це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними характеристиками (або їх сукупністю), яка сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями. Інакше кажучи, віктимність конкретної людини є її потенційною здатністю ставати жертвою злочинних дій (у нашому випадку

насильницьких) в результаті взаємодії її особистісних якостей із зовнішніми чинниками [10, 32]

Індивідуальна віктимність складається з особистісного і ситуативного компонентів.

Особистісний компонент індивідуальної віктимності - це здатність ставати жертвою в силу певних, властивих індивідові суб'єктивних якостей.

Деякі вчені виділяють два конститутивних типи віктимності:

1. Особистісний (як об'єктивно існуюча властивість людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких осіб ставати жертвами певного виду злочинів за умов, коли була реальна і очевидна для пересічної свідомості можливість уникнути цього);

2. Рольовий (той, що об'єктивно існує в даних умовах життєдіяльності деяких соціальних ролей, виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від їхніх особистісних якостей, піддатись певному виду злочинних посягань лише в силу виконання такої ролі) [11; 25].

Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви» завжди реалізуються у відповідній ситуації. В рамках даної роботи ми розглядаємо лише ситуацію подружнього насильства.

Р.Мосс і Дж.Шефер сформулювали п'ять таких задач, які виникають перед людиною, що опиняється в кризовій ситуації (стає жертвою насильства), які потрібно вирішити для виходу із неї.

1. Встановлення смислу ситуації і визначення її значення для себе;
2. Реакція на вимоги кризової ситуації і спроба протистояти їй;
3. Підтримка відносин з членами сім'ї, друзями і з тими, хто здатний посприяти у вирішенні проблеми;
4. Збереження емоційного балансу, управління негативними почуттями викликаними несприятливою ситуацією;
5. Збереження і підтримка образу «Я», соціальної ідентичності, впевненості в собі [31].

Людина з підвищеною індивідуальною віктимністю, або «комплексом жертви» не може успішно справитись із зазначеними вище задачами, у зв'язку з порушенням процесів психічної адаптації: емоційні порушення, внутрішньообистісні і міжособистісні конфлікти, механізми психологічного захисту та індивідуальні механізми переробки стресу (оволодіваючої поведінки, коппінга). Захисні механізми діють у підсвідомості, вони викривлюють, заперечують або фальсифікують реальність і активізуються в ситуації стресу, фрустрації, конфлікту або психологічної травми.

Н. Мак-Вільямс вказує на фактори які є основою для автоматичного використання людиною певного захисту або набору захистів:

1. Вроджений темперамент;
2. Природа стресів, пережитих в дитинстві;
3. Захисти, зразками яких були значимі дорослі;
4. Наслідки використання певних захистів засвоєні шляхом досвіду [19, 324].

Наслідки подружнього насильства. Вченими доведено, що яким би не було пояснення явища подружнього насильства, в якій би формі воно не відбувалось, воно має негативні наслідки і для жертви, і для інституту сім'ї в цілому.

У жінок, які потерпають від різних форм насильства у сім'ї, відбувається формування певних реакцій на травматичні ситуації, що складають основу для цілого ряду хвороб та ускладнень. Серед них дослідники виділяють явище набутої безпорадності, «синдром побитої жінки», віктимізацію [19, 325].

Набута безпорадність (learned helplessness) – особливість поведінки, що набувається при систематичному негативному впливі, уникнути якого не можливо. Характеризується тим, що настає гальмування моторної активності, ослабляється біологічна мотивація, втрачається здатність до навчання, з'являються соматичні розлади. Має тенденцію до генералізації, виникнувши в одній сфері життєдіяльності, переноситься на інші [27].

Явище набутої безпорадності у жінок - жертв насильства проявляється формуванням певних висловлювань, які раціоналізують їх власну поведінку та поведінку кривдника. При одиничних епізодах насильства висловлюють протест проти дій насильника. Але, оскільки кривдник не реагує на ці зауваження, у жінки виникає відчуття безпорадності, марності спроб виходу із ситуації: «краще не провокувати». Жінка пристосовується до патологічної ситуації, змінюється її ставлення до себе самої. Поступово свій гнів, який мусила би скерувати проти чоловіка, вона обертає супроти самої себе. Незалежно від того, чи можливо це чи ні, жінка думає змінити ситуацію шляхом власних активних дій неможливо. Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем взагалі. Жінки переконані, що не можуть впливати на ситуацію.

Жорстоке ставлення, постійний стрес і травми формують через деякий час «синдром побитої жінки» (Battered Woman Syndrome). «Синдром побитої жінки» досліджений і описаний на початку 80-х років ХХ століття Л.Уолкер і реорганізований Дж. Дугласом, неодноразово ставав предметом дослідження і обговорення не тільки психологів, а й психіатрів. Він включає в себе наступні аспекти:

- зниження рівня самооцінки;
- віра у міфи про причини побиття;
- дотримання традиційних укладів (традиційних сімейних цінностей,
- сексуально-рольових стереотипів);
- самозвинувачення за акти побиття;
- страждання від комплексу провини; пасивність;
- присутність певних стресових реакцій з психіатричними компонентами;
- використання сексу для встановлення близькості;
- переконання в тому, що ніхто не зможе допомогти вирішити ситуацію [30; 31].

Реорганізована версія СПЖ - індикатори і докази домашнього насильства виглядає наступним чином:

- травматичні ефекти насильства (неспокій, тривога, соматичні розлади);
- ознаки вивченої безпорадності (депресія, низька самооцінка, низька здатність до вирішення конфліктів);
- деструктивні механізми роботи з насильством (почуття провини, заперечення фактів насильства, неправильне розуміння суті насильства).

Крім того жінки, що піддаються насильству мають великий ризик розвитку депресії і зловживання на цьому фоні алкоголем і наркотичними речовинами.

Описаний Л.Уолкер і Дж.Дугласом «синдром побитої жінки» включає в себе використання жертвами подружнього насильства певних психологічних захистів як деструктивних механізмів роботи з насильством. Наявність психологічних захистів (заперечення) у жінок, які стали досліджуваними в нашій роботі створили досить значне ускладнення в проведенні дослідження [32].

1.3. Абьюзінг і газлайтінг як різновиди психологічного насильства над жінкам

В останнє десятиліття насильство в міжособистісних відносинах стає серйозною і масштабною проблемою, яка може породжувати безліч різних соціальних і психологічних негараздів: зниження самооцінки, втрату впевненості в собі, формування ноогенного неврозу, наявність депресивного стану, зловживання психоактивними речовинами, спотворення реалістичного сприйняття, формування спотвореного «портрета» партнера, себе і своїх якостей, а також наявність симптомів посттравматичного стресового розладу.

Відсоткова кількість випадків насильства над жінками з боку їх партнерів в різних регіонах світу становить: Північна і Південна Америки

29,8%, Західна Африка 36,6%, Східне Середземномор'я 37%, Західна Європа 25,4%, Південно-Східна Азія 37,7%, Тихоокеанський регіон 24,6% [14, 130].

Статистика свідчить, що 70% жінок піддавалися психологічному, сексуальному, фізичному або економічному насильству; 36% жінок піддавалися фізичному і психологічному насильству; 7% жінок перенесли всі форми насильства одночасно; більше 70% жінок заявили, що страждають від тієї чи іншої форми психологічного дискомфорту; 51% жінок вислуховували погрози на свою адресу [17].

У результаті близько 47% всіх жінок піддавалися тій чи іншій формі насильства у шлюбі з боку свого партнера, проте є тенденція до збільшення відсотків. Жертви насильства, як правило, відчують депресію, стан посттравматичного стресу, постійні або періодичні відчуття тривоги і страху. З'являється синдром емоційної залежності і надпотреба в любові, на тлі почуття невпевненості в собі може виникнути нехтування своїми потребами. У жінок жертв психологічного насильства нерідко розвивається алкогольна і навіть наркотична залежність. Не виключаються і спроби суїциду [25].

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я насильство це навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи або групи осіб, результатом якого є тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду психічні патології [22, 70].

Найпоширенішою серед всіх форм є домашнє насильство, яке включає такі форми як: фізичне, сексуальне, економічне, емоційне і психологічне насильство. Ці форми насильства взаємопов'язані одна з одною. Психологічне насильство є «ядром» і вихідною формою для фізичного і сексуального насильства [23, 75].

Психологічне насильство це форма впливу на емоції або психіку партнера шляхом залякування, погроз, образ, критики, осуду тощо. Психологічне насильство з боку партнера було розглянуто в кількох дослідженнях в якості окремої категорії. Відсоткова кількість випадків

психологічного насильства в Східній Європі і Центральній Азії на 2019 рік коливається від 19 до 42 відсотків [21, 45].

Психологічне насильство включає в себе: вербальні образи; шантаж; акти емоційного насильства для встановлення контролю над партнером; погрози насильства по відношенню до себе, жертві або іншим особам; залякування за допомогою насильства по відношенню до домашніх тварин або руйнування предметів власності; переслідування; контроль над діяльністю жертви, її колом спілкування, доступом до різних ресурсів (отримання соціальної та медичної допомоги, медикаментів, автотранспорту, спілкуванню з друзями, отриманню освіти, роботи); емоційне насильство; примус жертви до виконання дій, які її принижують; контроль над розпорядком дня жертви тощо [23, 77].

Дуже важливим аспектом прояву психологічного насильства є ізоляція жертви кривдником. Це виражається в тому, що він поступово руйнує її соціальне оточення і контакти, починаючи з батьківської сім'ї. Це відбувається не відразу, не очевидно, а шляхом поступових маніпуляцій, наприклад, починаючи з висловлювань «твої батьки мене не сприймають» або «твоя подруга залицяється до мене», і жінка, довіряючи чоловіку і бажаючи зберегти свої відносини з ним, швидше за все перерве контакти зі своїми близькими, ніж поставить під сумнів його слова. Це також підтримується громадською думкою. Все це опосередковано підтримує і уявлення про ситуацію самими постраждалими, ускладнює оцінку реальності, в якій вони живуть, в результаті чого жінки не намагаються шукати підтримки зовні. Таким чином, виникає ізоляція, і кривдник стає єдиним дзеркалом для потерпілої, і це дзеркало – криве.

Психологічне насильство також є найбільш поширеним і наявне практично у всіх випадках насильства в сім'ї. Насильство, що постійно повторюється, веде до значних психологічних страждань, посттравматичного стресу, депресії, перманентного почуття страху, а іноді і до більш серйозних наслідків, наприклад до спроб самогубства.

В Україні більше 70% опитаних жінок відчують при спілкуванні з чоловіком почуття психологічного дискомфорту різного роду (такі як напруга, тривога, невпевненість в собі, безсилля). При цьому кожна п'ята жінка при спілкуванні з чоловіком відчуває безвихідь, кожна сьома - страх. Більше половини жінок вважають, що їхні чоловіки хоча б час від часу «принижують або намагаються їх принизити, образити, поставити на місце» (57%), ображають в нецензурних виразах (51%), вдаються до принизливій критиці («погана дружина», «поганий характер», «погана господиня», «дурна» та ін.). Результатом психологічного насильства також можуть стати загострення хронічних захворювань [22, 76].

Для позначення емоційного насильства сьогодні використовують такі терміни, як аб'юзінг і газлайтінг. Тема аб'юзінгу і газлайтінгу все частіше викликає інтерес безліч обговорень у колі, як академічних психологів, так і у практичних психологів. Дослідженням аб'юзінгу і газлайтінгу займаються такі психологи як, Адам Томісон і Джо Туччі, Аріель Лів «An Abbreviated Life», Джефрі Лоурі, Ганта Крумінс «Detrimental Effects», Ланді Бенкрофт «Чоловіки-тирани. Як зупинити чоловічу жорстокість», Ленор Уолкер «The battered woman», Марія Осборн «Вероніка вирішує жити. Історія аб'юзінгу і зцілення», Робін Стерн «The Gaslight Effects».

Термін «аб'юзінг» походить від англійського слова «abuse», що означає в перекладі «образа», «жорстоке поводження», «тобою скористалися», «насильство», «лайка», «ненормальне використання». Зазвичай термін використовується, коли мова йде про людей, які перебувають у міжособистісних відносинах, але також може поширюватися на інші типи відносин: дружні, робочі тощо, де один виступає в якості аб'юзера, а інший - жертви [29].

Аб'юзер - це індивід, який примушує партнера до тих вчинків, які він бажає у нього бачити. Жертва це людина, яка піддалася аб'юзінгу з боку партнера. Головна небезпека аб'юзінгу полягає в тому, що жертва тривалий час не може ідентифікувати те, що з нею відбувається, як «жорстока

поведінка». У жертви деструктивних відносин поступово руйнується самооцінка і їй все важче побачити, що проблема полягає не в ній. Новоутворений травматичний зв'язок між жертвою і аб'юзером дуже міцний, і чим довше тривають відносини, тим важче його розірвати. Одного разу почавшись, жорстоке поводження має тенденцію поступово набувати все більш серйозної форми [30].

Всі маніпуляції при аб'юзінгу спрямовані на те, щоб утримати партнера і поставити його в залежну позицію. Багато жертв аб'юзінгу часто плутають аб'юзінг з поганим настроєм. Значущою складовою аб'юзінгу є наявність поведінкових патернів, тобто повторюваності вчинків.

Критерії аб'юзінгу включають: лайки; домінування (обмеження контактів жертви, захоплення і заняття; ревності (недовіру і звинувачення); ізоляцію; контроль. Предикторами аб'юзінгу, які виступають причинами такої поведінки, стають: відсутність батьківського виховання; пережите насильство, що в подальшому проєктує бажання самому стати насильником; психічні розлади; надмірне бажання влади і контролю; схильності до маніпуляцій; бажання домінувати і керувати іншими.

В особистості аб'юзера представлені такі риси, як: схильність до ревностей; низький рівень самоконтролю; виправдання насильства (аб'юзер завжди знаходить винних у своєму оточенні); недовіра; різка зміна настрою; підвищена схильність до брехні.

Необхідно виділити характерні ознаки аб'юзінгу, спираючись на класифікацію А. Гілада [30; 31]:

- 1) яскраво виражене негативне ставлення до колишнього партнера;
- 2) зневажливе ставлення до постійного партнера;
- 3) контроль;
- 4) надмірні, патологічні ревності;
- 5) заперечення власної провини;
- 6) егоїстичність партнера;
- 7) експлуатація партнера;

- 8) присутність загроз під час конфлікту;
- 9) негативне ставлення до протилежної статі;
- 10) наявність відмінностей у спілкуванні з партнером наодинці і в присутності інших людей;
- 11) контроль соціальних мереж;
- 12) ізолювання від суспільства;
- 13) образи.

Тепер перейдемо до поняття «газлайтінг». Коли ми говоримо про газлайтінг, то ми маємо на увазі вищу форму психологічного насильства, коли одна людина маніпулює іншою, намагаючись переконати її у власному неадекватному сприйнятті дійсності. Газлайтінг є частим прийомом аб'юзерів: це спосіб встановити тотальний контроль над іншою людиною, бажання домогтися того, щоб їх жертва втратила зв'язок з навколишнім світом. Це є головною особливістю, яка відрізняє аб'юзінг від газлайтінгу [27, 25].

Свою назву газлайтінг отримав завдяки п'єсі «Газове світло» («Gas Light»), по якій в 1944 році був знятий однойменний фільм. Чоловік героїні Бергман, Грегорі, переконує її, що вона сходить з розуму, щоб приховати власні злочини. Він наполягає і паралельно переконує дружину в тому, що вона здійснювала вчинки, про які нічого не пам'ятає. Чоловік ізолює її від інших людей - в результаті героїня вважає, що втрачає розум [2, 13].

Мета газлайтінгу змінити уявлення людини про реальність, змусити її сумніватися у власній версії того, що відбувається і в своїх спогадах. Газлайтер може змусити партнера заперечувати сказані ним факти, знецінювати емоції партнера або звинувачувати партнера в його неадекватному сприйнятті того, що відбувається.

У книзі психоаналітика Р. Стерн «The Gaslight Effects» представлено ряд ознак, які можуть вказувати на газлайтінг. Наприклад, якщо людина постійно виправдовується перед своїм партнером і виправдовує його перед

рідними і близькими, часто вибачається або просто боїться його чимось роздратувати і багато іншого.

Р. Стерн виділяє три стадії, через які проходить жертва газлайтінгу, незалежно від типу відносин:

Перша стадія заперечення: жертва помічає зміни в поведінці газлайтера, але при цьому вона заперечує, що відбувається, думаючи, що це просто інцидент, який більше не станеться, і тому не надає цьому уваги.

На другій стадії жертва починає сумніватися в собі і сприйнятті ситуації. Але вона захищається від газлайтера, надіями на те, що може довести свою точку зору газлайтеру і переконати його.

На третій стадії жертва починає вірити в правоту газлайтера, при цьому, визнаючи свою провину в усьому що відбувається. Жертва сподівається на схвалення газлайтера, дотримуючись всіх його вказівок. Газлайтінг несе за собою серйозні наслідки: на третій стадії жертва може зіткнутися з депресією і тривожним розладом [2, 14].

Практично всі дослідники, які працюють з проблемою психологічного насильства (газлайтінгу і аб'юзінгу), відзначають, що існує цикл психологічного насильства. Вперше стратифікація етапів в рамках психологічної теорії з'явилася у відомій книзі «бити жінку» американської психолога і видатного фахівця з проблеми сімейного насильства Л. Уокер, яка в ході практичної роботи з постраждалими виявила циклічність інцидентів насильства. Її теорія була підтверджена і в рамках роботи кризових центрів. Звичайно, ця теорія не може бути використана як універсальний шаблон для оцінки всіх випадків психологічного насильства, але в більшості ситуацій вона цілком застосовна [32].

Дана теорія припускає, що в цілому ситуація психологічного насильства розвивається циклічно, складаючись з трьох наступаючих одна за одною фаз. Рецидиви тут просто неминучі. Повторення знову і знову актів насильства по відношенню до близьких немов запрограмована заздалегідь і впливає з логіки динамічного розвитку насильницької ситуації. Контексти,

на тлі яких розгортається психологічний терор, можуть широко варіюватися, але динаміка завжди одна і та ж.

Виділяється ряд фаз, що складають цикл психологічного насильства:

1. Фаза напруги (ескалація конфлікту).

Перша фаза характеризується окремими спалахами образ, які можуть бути вербальними і / або емоційними. При цьому вони дещо відрізняються за інтенсивністю від звичних і очікуваних від партнера. Жінки зазвичай можуть реагувати спокійно, намагаючись розрядити обстановку, або можуть намагатися захистити своє становище в сім'ї або в цих відносинах за допомогою відповідної реакції. У той же самий час обидва партнери можуть спробувати виправдати поведінку кривдника, шукаючи пояснення його зривів в стресах через роботу, брак грошей. Часто жінки вірять в те, що їх адаптивна поведінка допоможе контролювати спалахи насильства або хоча б обмежити їх протяжність і локалізувати поширення. Іноді це допомагає виграти час, приборкати агресію за допомогою стратегій конформізму. Але це всього лише тимчасова відстрочка. На цьому етапі можна спостерігати окремі напади дратівливості і агресії у вербальній формі. Жертва намагається виправдати поведінку насильника і всіляко задобрити його. Насильник пояснює свою поведінку тим, що жертва сама його провокує.

Тривалість за часом та динаміка цієї фази зростання напруги широко варіюється для різних відносин. Для одних проміжком між фактичними випадками насильства можуть бути дні і тижні, а для інших - роки. Однак зі зростанням напруги здатність жінки до врегулювання ситуації, до балансування і конформізму можуть ставати все менш ефективними. Саме на цій стадії жінка найбільш часто намагається знайти підтримку і допомогу, спочатку у своїх близьких, а потім і сторонніх осіб. На цій стадії жінки зазвичай звертаються за кваліфікованою допомогою до психологів.

2. Фаза інциденту гострого насильства (Насильницький інцидент).

Ця фаза відрізняється найбільш інтенсивної розрядкою, основними руйнуваннями і крайніми емоційними виплесками в їх найбільш негативній

формі, а також усвідомленням того, що ці ситуації не можуть бути спрогнозовані або контрольовані. Напади гніву настільки сильні і деструктивні, що кривдник вже не може заперечувати їх існування, а жінка не може не визнавати, що вони сильно на неї впливають. Жінки зазвичай відчують заздалегідь наближення такої ситуації, і з її наближенням почуття страху і депресія у них різко зростають.

Жертва може навіть намагатися прискорити акт насильства, каталізувати його наступ для зняття напруги, що зростає, оскільки вона точно не знає, коли він збирається виплеснути на неї свій гнів, а витримувати емоційну напругу не може. Однак зазвичай гострий момент насильства у формі агресивного акта здійснюється тільки тому, що сам чоловік вибирає насильницький спосіб з'ясування стосунків. Це найкоротша фаза, яка може тривати від двох до двадцяти чотирьох годин. Після цього зазвичай настає деяке протверезіння з боку кривдника і заперечення ним серйозності інциденту або ж мінімізація всього, що сталося. Під час цієї фази може бути звернення до психолога, в кризові центри для жінок і навіть до поліції.

3. Фаза примирення «медовий місяць».

Під час цієї фази чоловік може перетворитися і стати дуже люблячим, демонструвати незвичайну доброту і каяття у скоєному. Він може виглядати чудовим батьком і чоловіком, пропонувати будь-яку допомогу і обіцяти ніколи більше не робити насильства, або, навпаки, звинуватити жінку в тому, що це вона спровокувала насильство, «довела його до зриву». Але він обіцяє, що це більше ніколи не повториться! У цей період жінка може відчувати себе дуже щасливою: вона любить цю людину, вірить в те, що він може змінитися. Але механізми психологічного насильства продовжують працювати. Чоловік все-таки здобув «перемогу» над жінкою, і тепер він хоче закріпити свій «успіх», зачинити пастку і утримати її в цих відносинах.

У цей же самий час чоловік може продовжувати застосовувати інші форми насильства, такі як економічний контроль, емоційні образи, для того щоб підтримувати своє почуття контролю навіть під час цієї фази. З іншого

боку, для жінки «медовий місяць» немов є ремінісценцією безхмарних відносин, які були колись, нагадуванням про той щасливий час. Ця фаза може відтворити все, що вона коли-небудь чекала від цих відносин. Чоловік обіцяє їй, що зміниться, і вона вірить, вона переконує себе, що тепер відносини назавжди залишаться в цій фазі. Це час, коли жінці найважче піти. Але необхідно пам'ятати про те, що одного разу трапившись, насильство, швидше за все, триватиме з поступовим посиленням - напруга в стосунках буде знову зростати і дедалі частіші зриви будуть свідчити про перехід до першої фази насильства. Все повторюється знову [32].

Узагальнюючи все вищесказане, можна зробити висновок, що психологічний портрет аб'юзера насичений дезадаптивними рисами особистості: агресивністю, запальністю, жаданням влади, жорстокістю, агресивністю. Вони зумовлюють специфічне ставлення і сприйняття до себе, до оточуючих і зниження соціального пристосування, також портрет аб'юзера включає деструктивну поведінку [31; 32].

Жертвами найчастіше стають сильні, незалежні й упевнені в собі жінки. Абюзерам нецікаво заводити стосунки зі слабкими партнерами. Їх приваблює момент боротьби, інтерес підпорядкувати, залякати і зламати сильну жінку, яка часто знаходиться на «злеті» кар'єри. Аб'юзінг є психологічним насильством, тобто це вплив на емоції і психіку партнера шляхом залякувань, образ, шантажу тощо, а газлайтінг це вища форма аб'юзінга, яка є однією з найнебезпечніших психологічних маніпуляцій.

Таким чином можна стверджувати, що психологічного насильство - це будь-який спосіб поведінки (простий або складний, вербальний або невербальний), який використовують для того, щоб управляти думками, почуттями і вчинками іншого, проти його бажання, волі і поглядів, але з психологічною вигодою для насильника. Уточнено характеристики психологічного насильства. Така діяльність чи бездіяльність характеризується певними характеристиками: 1) умисність - насильство завжди спрямоване на досягнення певної мети, воно є наслідком продуманої

дії, тобто не є випадковим; 2) порушення прав та свобод іншої людини; 3) низький рівень самозахисту; 4) спричинення шкоди (психічної, емоційної, моральної). Жінки набагато частіше, ніж чоловіки, стають жертвами психологічного насильства.

Уточнено види та форми психологічного насильства: примус і погрози завдати фізичну шкоду, припинити стосунки, здійснити самогубство; примушення до здійснення незаконних дій; позбавлення доступу до сімейного бюджету та інформації про нього; усунення від процесу ухвалення рішень; використання дітей для здійснення психологічного тиску; заперечення наявності проблеми насильства; контроль, ізоляція партнера, заборона контактів, які виправдовуються ревнощами; приниження, обзивання, формування почуття провини і власної неадекватності; залякування за допомогою жестів, дій.

Таким чином, можна стверджувати, що в зарубіжній соціологічній та психологічній літературі використовується декілька термінів, що характеризують насильство. Аб'юзінг є психологічним насильством, тобто це вплив на емоції і психіку партнера шляхом залякувань, образ, шантажу тощо, а газлайтінг це вища форма аб'юзінга, яка є однією з найнебезпечніших психологічних маніпуляцій.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АБ'ЮЗИВНИХ ВІДНОСИН НА Я-ОБРАЗ ЖІНОК

2.1. Методи, методика та процедура дослідження

Поняття насильства має велику культурну і особистісну варіативність. Для проведення дослідження ми взяли ту інтерпретація цього поняття, яка є загальною для міжнародного та українського законодавства, а саме жорстоке поводження однієї людини з іншою, позначене як фізичне, психологічне (емоційне) та економічне насильство.

Конкретно для аналізу бралися такі прояви психологічного і економічного насильства:

- постійний контроль;
- заборона бачитися з друзями або родичами, працювати;
- усунення від процесу ухвалення рішень;
- погрози відмови в матеріальній допомозі, вигнати з дому;
- образи, приниження;
- фізичного насильства;
- постійні погрози побиття,
- залякування за допомогою жестів(замахи, кидання предметів);
- штовхання, стусани;
- випадки побиття;
- постійні побої.

Проведення структурованого інтерв'ю (Додаток А) дозволило нам отримати соціально-демографічні дані досліджуваних, виявити які види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози) насильства застосовують щодо них, інтенсивність насильства; дані щодо використання насильства у батьківській сім'ї.

Для дослідження були відібрані жінки з оточення дослідника, як ті (1 група), про яких відомо, що вони потерпають від подружнього насильства (окремих проявів або будь якої їхньої сукупності), так і ті (2 група), про яких відомо, що вони не є в аб'юзивних відносинах. Всі жінки були згодні бути учасницями дослідження. Всього у дослідженні взяли участь 30 жінок (15 жінок у кожній групі) віком від 21 до 55 років, які живуть в офіційному або незареєстрованому шлюбі.

На даний час усі жінки мешкають у місті Запоріжжя.

За допомогою опитувальників (додаток А та додаток Б) було встановлено які види та конкретні дії застосовуються щодо досліджуваних жінок. Результати представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Види насильства, що застосовуються до жінок

Види насильства	Насильницькі дії	%
Психологічне	Постійний контроль	84
	Заборона бачитись з друзями	64
	Усунення від ухвалення рішень	60
	Образи і приниження	100
Економічне	Погрози у відмови матеріальної допомоги	80
	Погрози вигнати з дому	72
Фізичне	Залякування жестами	76
	Постійні погрози побиття	60
	Штовхання, стусани	88
	Випадки побиття	80
	Постійні побої	40

За допомогою підрахунку суми насильницьких дій, з урахуванням їх негативного впливу на здоров'я та життя жінки, ми класифікували види насильства за інтенсивністю.

Таблиця 2.2

Інтенсивність проявів насильства

Рівні прояву	%
Помірне	48
Жорстоке	52

Отже, як видно з таблиці більшість жінок потерпає від жорстокого насильства, що включає в себе як постійні побої, так і окремі випадки побиття та інші фізичні і психологічні впливи.

При обговоренні реакцій на насильницький інцидент жінки вказали такі реакції: переживання почуття образи (80%), переживання почуття провини (4%), прощення і забування (12%), обговорення інциденту з партнером (4%).

Аналіз чисельних зарубіжних наукових джерел засвідчив, що психотравмуючий досвід дитинства та моделі поведінки батьків є важливим «підґрунтям» у прийнятті ролі жертви. В результаті бесіди вдалось вияснити, що 85% досліджуваних жінок були свідками насильницької та образливої поведінки батька щодо матері або щодо них самих. 32 % жінок відмітили психологічне насильство в батьківській сім'ї, 60% - були свідками і психологічного, і фізичного насильства щодо матері. 52% досліджуваних в дитинстві піддавались фізичним покаранням з боку батьків. 20% досліджуваних жінок стверджують, що їх мати потерпала також від психологічного тиску з боку матері чоловіка.

Серед інших чинників насильства в сім'ї відносно жінки, вдалося встановити наступні:

У 36 % випадків насильство знаходиться в більш менш тісній залежності від частого вживання чоловіком алкоголю. Майже всі жінки відмітили, що фізичне насильство носить більш циклічний характер і часто пов'язане з уживанням алкоголю, тоді як психологічне триває постійно.

У 24 % випадках жінки говорять про своє активне проти стояння чоловікові (взаємні скандали, образи).

60 % жінок заявили про свою економічну залежність від чоловіка. Така залежність варіюється від майже повної відсутності коштів для прожиття і утримування дітей без підтримки чоловіка, відсутністю окремого житла до появи деяких додаткових матеріальних ускладнень (зокрема з освітою або лікуванням дітей) у разі відмови чоловіка від матеріальної підтримки сім'ї.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення поставленої мети нами було використано методику «Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі)» дозволяє виявити стиль міжособистісної поведінки і суб'єктивну самооцінку досліджуваного у співставленні з ідеальним образом «Я» [24].

Теоретичний підхід до розуміння особистості в цілому зводиться до того, що оцінки і думки значимих інших в певній мірі формують «Я» людини. Взаємодіючи з оточенням, особистість проявляється певним стилем міжособистісної поведінки, часто, у відповідності з оцінками значимих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також неусвідомлено.

Методика являє собою набір зі 128 лаконічних характеристик поділених по 16 номерів за 8 октантами, за якими досліджуваний оцінює своє актуальне «Я» на момент дослідження. Кількість відмічених характеристик в кожному блоці заноситься в таблицю кількісних результатів відповідно до кожного октанту, що відображає певний варіант міжособистісних відносин: владно-лідерський, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний, недовірливо-скептичний, покірливо-сором'язливий, залежно-слухняний, співпрацюючий-конвенційний, відповідально-великодушний.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків характеризуються переважанням не конформних тенденцій, другі чотири октанти - являють собою протилежну картину: конформність, підкорюваність, невпевненість. Інтерпретація даних орієнтується на переважання одних показників над

іншими. За формулами можна обрахувати індекси домінантності (вектор V) та дружелюбності (вектор G):

$$V = I - V + 0,7 [(II + VIII) - (VI + IV)]$$

$$G = VII - III + 0,7 [(VIII + VII) - (IV + II)]$$

Для дослідження внутрішньо-собистісної конгруентності індивіда досліджуваним пропонують додати до оцінки актуального образу, оцінку образу «Я» до якого він прагне, «ідеалу». Використовуються ті ж характеристики. В нормі спостерігається неконфліктне розходження між актуальним та ідеальним «Я», виражене розходження вказує на незадоволеність собою, низьку самооцінку.

Оточуючими людина частіше сприймається згідно її ідеального «Я», а її актуальне «Я» нерідко являє собою її внутрішні проблеми, в певній мірі усвідомлені і контрольовані.

2.2. Результати дослідження

Використання методики ДМВ («Інтерперсональна діагностика» Т. Лірі у модифікації Л.М.Собчик) дозволило нам отримати дані про комунікативні установки, притаманні респондентам, віднесеним до різних кваліфікаційних груп. А також, дослідити їхню внутрішньоособистісну узгодженість, шляхом порівняння результатів самооцінки суб'єктивного та декларативного «Я»- образу.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінці актуального образу «Я» респондентів першої групи переважають конформні, залежні тенденції. Результати представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я»
(I група)**

	Σ
Дружелюбність (G)	129,8
Домінування (V)	-164

Як видно з таблиці 2.3 середній показник за фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність.

За результатами дослідження було виявлено, що характерною особливістю більшості обстежуваних, віднесених до першої кваліфікаційної групи є виражена акцентуація 5, 6, 7, 8 октантів, які характеризуються переважанням конформних тенденцій: покірливість, невпевненість в собі і конформність (V і VI), схильність до компромісів, конгруентність і відповідальність в контактах з оточуючими (VII і VIII). Результати представлені в таблиці 2.4 та малюнку 2.1.

Таблиця 2.4

Показники реального образу «Я» (I група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації	
	Осіб	%
I владно-лідерський	0	0
II незалежно-домінуючий	0	0
III прямолінійно-агресивний	2	13.3
IV недовірливо-скептичний	8	53.3
V покірливо-сором'язливий	15	100
VI залежно-слухняний	13	86.6
VII співпрацюючі-конвенційний	10	66.6
VIII відповідально-великодушний	10	66.6

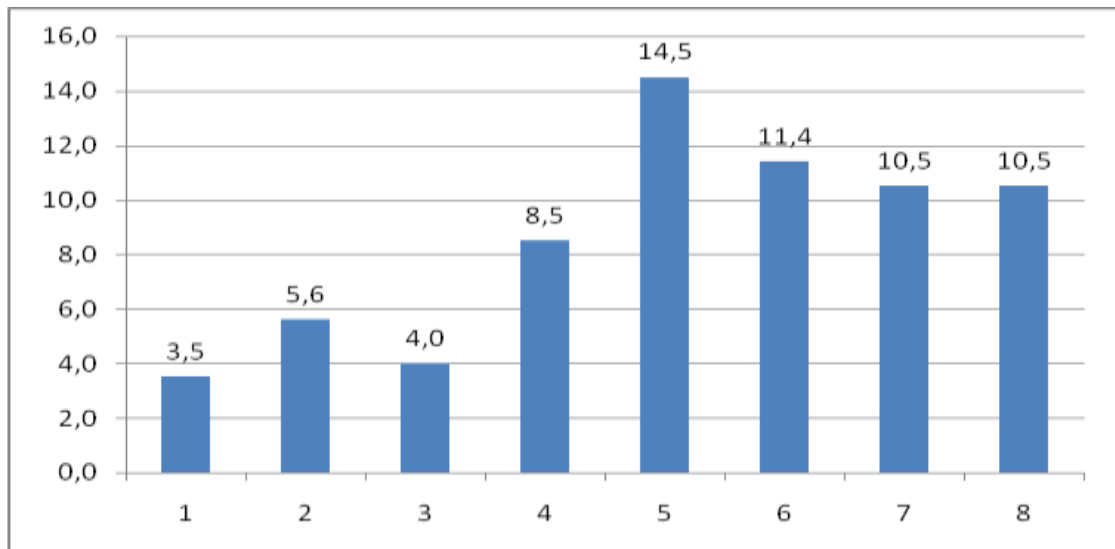

Рисунок 2.1. Показники реального образу «Я» першої групи (в балах)

Акцентуація 5 октанта притаманна усім респондентам цієї групи (в середньому 14,5 балів). Виявлені при цьому індивідуальні варіації, впливають лише на глибину акцентуації (висока у 46,2 %, екстремальна у 53,8% досліджуваних). Високі бали за V октантом вказують на слухняно-сором'язливий тип міжособистісних стосунків, пасивність, невпевненість в собі, занижену самооцінку, надмірну самокритичність, домінування мотивації уникнення неспіху та нерозвиненість мотивації досягнень.

Істотно вираженим (у 66,6 % респондентів на рівні акцентуації є і 7 октант (10,5 балів), що вказує на співпрацюючий-конвенційний тип міжособистісних стосунків, характерний для емоційно-нестійких особистостей з високим рівнем тривожності і низьким рівнем агресивності (часто витісненої). Для них характерна посилена реакція на впливи середовища; прагнення відповідати очікуванням групи; залежність самооцінки від думки значущих інших; елементи демонстративності та екзальтованості; деяка поверховість інтересів.

Акцентуація 6 октанту (11,4 балів) вказує на залежно-слухняний тип стосунків. Особистостям такого типу притаманна висока тривожність, посилена чутливість до впливу середовища; залежність мотиваційної спрямованості від стосунків з іншими, власної думки - від думки оточуючих.

Провідною для них є потреба у прихильності і теплих взаєминах. Низька самооцінка породжує невпевненість в собі, а посилена вразливість, чутливість, самокритичність, страх неуспіху як основа мотиваційної спрямованості вказує на конформність поведінки.

Високі бали виявлені за 8 октантом, це свідчить про відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків, виявляючи притаманну досліджуваним виражену потребу відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації міжособистісних взаємин; виражену емоційність у виявленні своїх почуттів, яка може мати більш поверховий характер, аніж це декларується; екзальтованість у висловлювання своїх переконань; жертівність, доброзичливість, комунікабельність; потребу подобатись оточуючим, артистизм.

Значення 4 октанту склало 8,5 балів. Більш половина (53,3%) респондентів виявляє схильність до замкнутості, відокремленості, незадоволеності своєю позицією в групі, підозрливості, схильність до побудови ригідних і надцінних переконань, щодо недоброзичливості оточуючих, випереджувальну ворожість у поведінці і висловлюваннях, яку виправдовують впевненістю у недоброті, підступності людей. Особистісні характеристики 4 октанту є діаметрально протилежними даним виявленим за 8 октантом, що складає базу для внутрішнього конфлікту придушеної ворожості і є свідченням високої невротизації.

Як і слід було очікувати, респонденти виявили невисокі бали по 1 та 2 октантах. Так, 1 октант - владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії отримав в середньому 3,5 балів. Незалежно-домінуючий 2 октант отримав лише 5,6 балів.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів першої групи в більшій мірі відповідає покірливо-сором'язливому типу міжособистісних стосунків. Співпрацюючо-конвенційний і відповідально-великодушний типи спілкування відповідають виявленим у досліджуваних властивостей

тривожності, емоційної лабільності і потреби відповідати соціальним нормам.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінка актуального образу «Я» респондентів другої групи більш суперечлива, ніж у досліджуваних першої групи. Результати представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Показники дружельюбності-домінування в реальному «Я»
(II група)**

	Σ
Дружельюбність (G)	27,3
Домінування (V)	-45,6

Як уже було зазначено та видно із таблиці 2.6 результати дослідження другої кваліфікаційної групи виявились досить неоднозначними.

Таблиця 2.6.

Показники реального образу «Я» (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації	
	Осіб	%
I владно-лідерський	9	60
II незалежно-домінуючий	7	46,6
III прямолінійно-агресивний	10	66,6
IV недовірливо-скептичний	3	20,0
V покірливо-сором'язливий	4	26,6
VI залежно-слухняний	5	33,3
VII співпрацюючі-конвенційний	5	33,3
VIII відповідально-великодушний	11	73,3

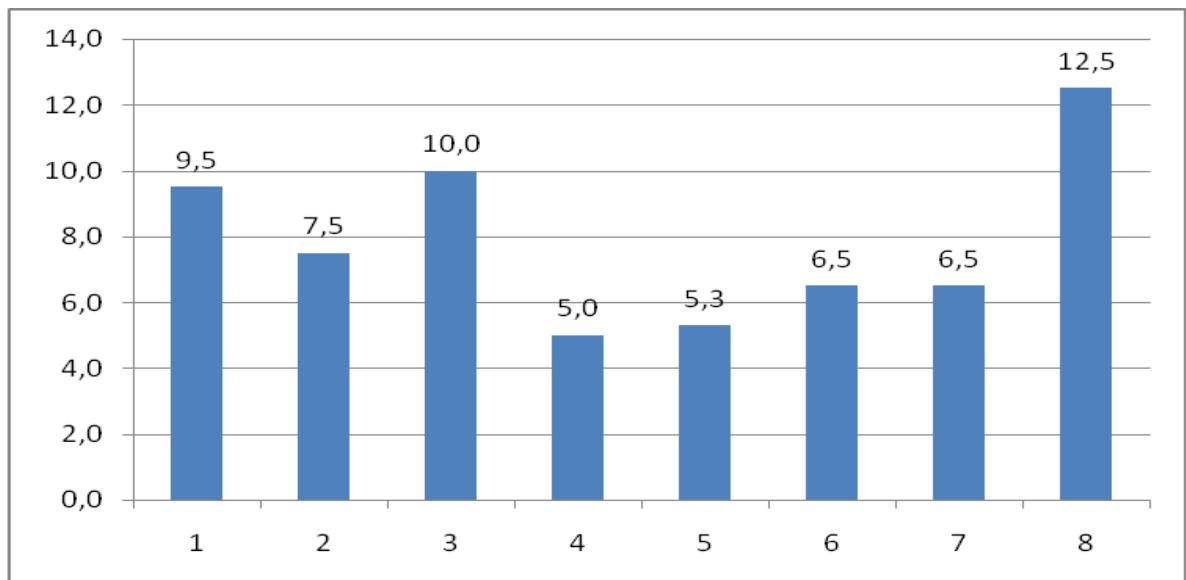

Рисунок 2.2. Показники реального образу «Я» другої групи (в балах)

Характерною особливістю більшості обстежуваних є виражені акцентуації за діаметрально протилежними октантами 1, 4, 5 і 8 та 3 і 7, що вказує на наявність вираженого внутрішнього конфлікту. Мова йде про екстравертних особистостей з вираженими лабільними і тривожними рисами.

Цей варіант міжособистісної поведінки проявляється вираженою готовністю допомагати навколишнім, розвинутим почуттям відповідальності. Високі бали за 8 октантом свідчать про м'якосердечність, надобов'язковість, гіперсоціальність установок, підкресленим альтруїзмі. Але, можна припустити, що вияви підкресленої доброзичливості може виявлятися як нещирість і лукавство.

Бали за 3 октантом вказують на конфліктні тенденції прямолінійно-агресивного та співпрацюючо-конвенційного стилю спілкування. Наполегливість у досягненні мети, практицизм, загострене почуття справедливості, що виявляється на рівні поведінки, приховує за собою високу тривожність і залежність, потребу бути належними до групи і прихований страх не відповідати її очікуванням, бажання бути «хорошим» в очах оточуючих.

Неочікувано, але найнижчі значення виявлені по 2 октанту - 46,6 % (7,5 балів). Це підтверджує майже повну відсутність егоцентричних тенденцій у досліджуваних.

Однакові бали отримали 6 та 7 октанти. У 33.3 % респондентів потреба у прихильності і теплих взаєминах з оточуючими є провідною (6 октант), їх притаманна надмірна конформність і нестійка самооцінка, залежна від думки інших. Такий же відсоток респондентів має потребу бути належними до групи і прихований страх не відповідати її очікуванням, бажання бути «хорошим» в очах оточуючих.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів другої групи сполучає в собі діаметрально протилежні типи міжособистісних стосунків.

В цілісній структурі особистості обов'язково присутні і образ актуального «Я» і «Ідеал». Це ті суперечливі тенденції, які нерідко ускладнюють саморозуміння людини. Оточуючими людина частіше сприймається згідно її ідеальному «Я», а його актуальне нерідко являє собою її внутрішні проблеми, певною мірою усвідомлені і контрольовані.

Результати представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Показники ідеального образу «Я» (І група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації	
	Осіб	%
I владно-лідерський	9	69,2
II незалежно-домінуючий	3	23,1
III прямолінійно-агресивний	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	1	7,7
V покірливо-сором'язливий	2	15,4
VI залежно-слухняний	2	15,4
VII співпрацюючі-конвенційний	8	61,5
VIII відповідально-великодушний	9	69,2

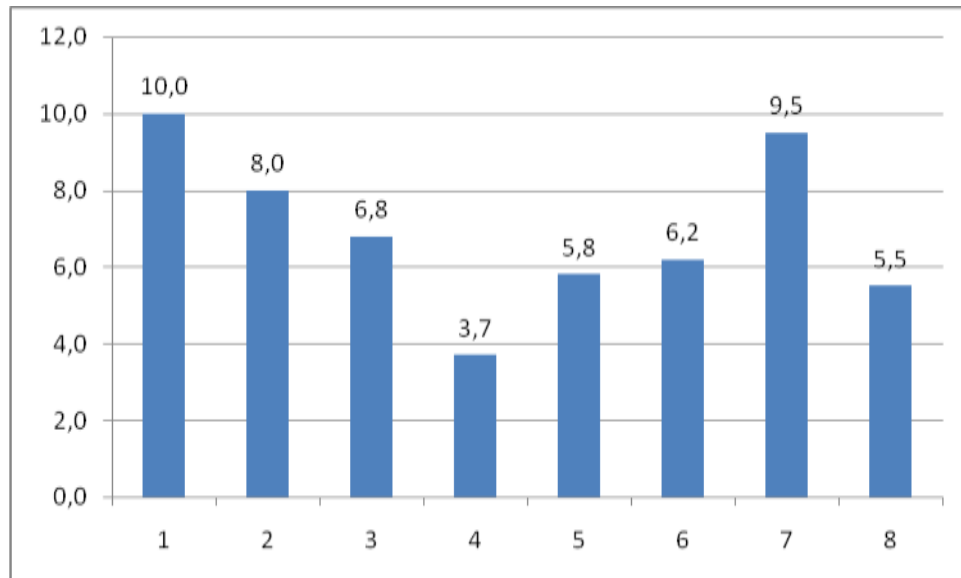

Рисунок 2.3. Показники ідеального образу «Я» першої групи (в балах)

Як видно з рисунка 2.3. і таблиці 2.7 досліджувані першої групи ідеальний образ «Я» пов'язують з присутністю в структурі особистості діаметрально протилежних властивостей. Велика індивідуальна варіативність свідчить про неоднозначність у трактуванні ідеального «Я» образу. Наявність полярних тенденцій (у різних досліджуваних і в різних комбінаціях) може свідчити про незадоволеність своїм залежним становищем і при цьому нерозуміння, не усвідомлення або витіснення справжніх причин дезадаптації.

За результатами дослідження ідеального Я серед другої групи ми отримали наступні результати.

Таблиця 2.8

Показники ідеального образу «Я» (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації	
	Осіб	%
I владно-лідерський	12	100
II незалежно-домінуючий	4	33,3
III прямолінійно-агресивний	3	25
IV недовірливо-скептичний	0	0
V покірливо-сором'язливий	2	16,7
VI залежно-слухняний	3	25
VII співпрацюючі-конвенційний	9	75
VIII відповідально-великодушний	7	58,3

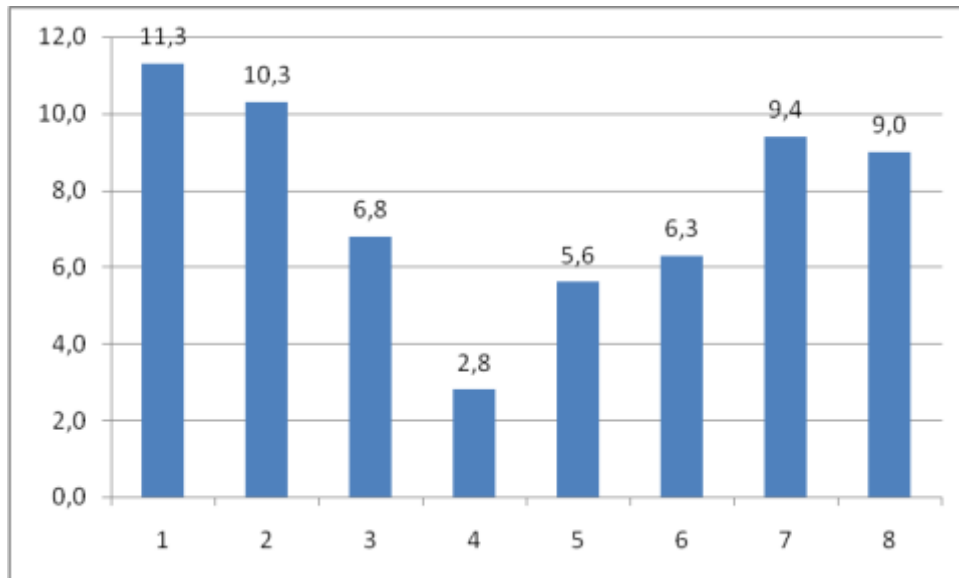

Рисунок 2.4. Показники ідеального образу «Я» другої групи (в балах)

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (І група).

В нормі не повинно спостерігатись надто великих розбіжностей між «Я» актуальним і ідеальним. Помірне розходження, повинне розглядатись як необхідна умова для самовдосконалення особистості і вказує на те, які особливості її поведінки людину не задовольняють. Співвідношення показників полярних октантів вказують шляхи якими людина компенсує особистісні властивості, що ускладнюють адаптацію особистості до соціального середовища. [10, 89]. У дослідженні ми отримали наступні результати.

На рисунку 2.5. можна побачити, що при співставленні актуального і ідеального «Я» першої групи за більшістю октантів існують значні (конфліктні) розбіжності, які свідчить про незадоволеність собою, занижену самооцінку, а також про тривалий міжособистісний конфлікт.

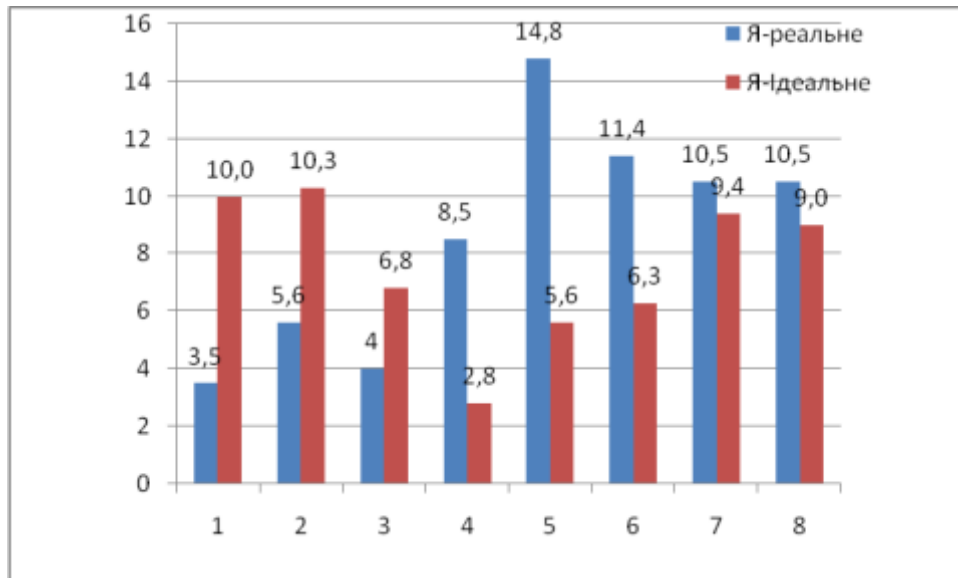

Рисунок 2.5. Показники співставлення реального та ідеального «Я» образу учасників 1першої групи

Отже, в результаті співставлення реального і ідеального «Я» образу досліджуваних першої групи, ми одержали наступне: зростання в ідеальному «Я» по 1 октанту (+6,5), по 2 октанту (+4,7) показників по шкалам власно-лідерський і незалежно-домінуючий, свідчить про те, що досліджувані готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвність призводить до придушення егоїстичних проявів. Цьому свідчить і зниження показників по 5 октанту (-9,2), по 6 октанту (-5,1). Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але вони не готові повністю взяти на себе відповідальність за своє життя і намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі пошуками визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Співставлення реального та ідеального образу «Я» (II група). Щодо співставлення показників актуального і ідеального образу «Я» другої групи, то у цьому випадку ми отримали наступні результати. Результати представлені у малюнку 2.6.

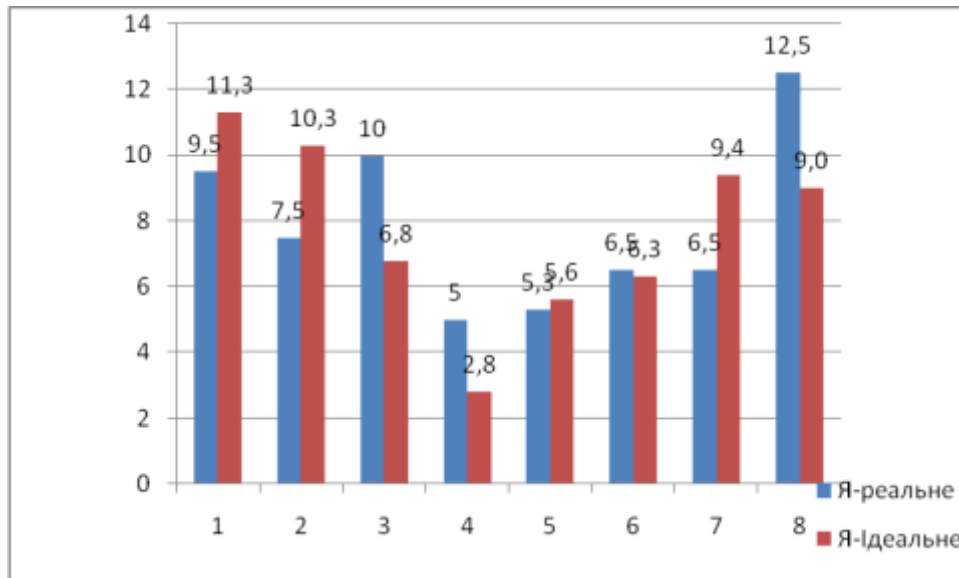

Рисунок 2.6. Показники співставлення реального та ідеального «Я» образу учасників 1першої групи

Як видно з малюнку 2.6. у досліджуваних другої групи різниця між реальним та ідеальним образом «Я» вийшла теж суперечливою. Як і слід було очікувати у досліджуваних спостерігається протиставлення в реальному та ідеальному «Я» 1, 3, 7 та 8 октантів.

Як і в першій групі, в другій групі існує невелике підвищення в «ідеальній» оцінці 2 октанту (+1,8). Це може свідчити тобто залежність є обтяжливою, але потреба в підтримки, несамотійність не дозволяє розірвати стосунки і змушує підкоритись обставинам.

Розбіжності в оцінюванні 3 (-3,2) і 7 (-2,9) октантів неконфліктні і вказують на напрямок тенденцій самовдосконалення, який на думку респондентів покращить їхню соціальну адаптованість.

В противагу першій групі, у другій групі спостерігається незначне розходження у балах (-2,2) 4 октанту. Причому в першій групі воно більш виражене (+5,7), що вказує на внутрішній конфлікт придушеної ворожості.

Отже, в результаті співставлення реального та ідеального «Я» образу досліджуваних другої групи, ми дійшли висновків, що зростання в ідеальному «Я» показників по шкалах власно-лідерський, незалежно-

домінуючий та співпрацюючі-конвенційний свідчить про прагнення самоствердження.

У досліджуваних обох груп в «ідеалі» постає образ самодостатньої, активної жінки-лідера, якій потрібно, щоб про неї піклувались, яка має широке коло спілкування, завжди привітна і всім подобається. У ідеальному «Я» владно-лідерський стиль взаємодії дещо змінює якісне забарвлення із захисної реакції на приниження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових джерел з проблеми подружнього насильства дозволив зробити наступні висновки:

1. Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства є однією з найпоширеніших соціальних проблем, справжні масштаби якої неможливо визначити. Це пов'язане з тим, що у свідомості багатьох домашнє насильство приймається як норма і не є чимось протиправним. Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які стають свідками знущань над матір'ю.

2. Існує значна кількість теорій, які намагаються пояснити феномен подружнього насильства: соціокультурні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні теорії. В дослідженнях деяких вчених (Н.М. і Ю.П. Платонові, І.Г. Малкіна-Пих) були спроби виділити загальні типові характеристики жінок-жертв. Однак ці характеристики стосувались в більшій мірі соціального статусу та стратегій віктимної поведінки жінок, не розкриваючи цілісної своєрідності особистості в єдності соціального та біологічного компонентів. Використаний в межах нашого дослідження індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентують увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки-жертви на виникнення і динаміку насильницького інциденту між подружжям.

3. Уточнено види та форми психологічного насильства: примус і погрози завдати фізичну шкоду, припинити стосунки, здійснити самогубство; примушення до здійснення незаконних дій; позбавлення доступу до сімейного бюджету та інформації про нього; усунення від процесу ухвалення рішень; використання дітей для здійснення психологічного тиску; заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера та ігнорування його заклопотаності жорстоким

ставленням; контроль, ізоляція партнера, заборона контактів, які виправдовуються ревнощами; приниження, обзивання, формування почуття провини і власної неадекватності; залякування за допомогою жестів, дій. Проаналізовано терміни, які вживаються в вітчизняній та зарубіжній психології, щодо психологічного насильства над жінками. У зарубіжній соціально-психологічній літературі використовується декілька термінів, що характеризують насильство над жінкою – це аб'юзинг і газлайтинг.

4. В ході дослідження ми отримали соціально-демографічні дані досліджуваних жінок. Крім того в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів жінок, які знаходяться в аб'юзивних відносинах (1 група) в більшій мірі відповідає покірко-сором'язливому типу міжособистісних стосунків. Співпрацюючо-конвенційний і відповідально-великодушний типи спілкування відповідають виявленим у досліджуваних методикою ІТО властивостей тривожності, емоційної лабільності і потреби відповідати соціальним нормам. Актуальний образ «Я» респондентів, які не знаходяться в аб'юзивних відносинах (2 група) сполучає в собі діаметрально протилежні типи міжособистісних стосунків.

5. Одночасно наше дослідження показало, що серед досліджуваних, які знаходяться під впливом аб'юзу ідеальний образ «Я» пов'язують з присутністю в структурі особистості діаметрально протилежних властивостей. Це свідчить про незадоволеність своїм залежним становищем і при цьому нерозуміння, не усвідомлення або витіснення справжніх причин дезадаптації.

6. В результаті співставлення реального та ідеального «Я» образу досліджуваних першої групи, ми одержали наступне: що досліджувані готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Як і в першій групі, в другій групі існує невелике підвищення в

«ідеальній» оцінці по деяким октантам. Зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський, незалежно-домінуючий та співпрацюючи-конвенційний свідчить про прагнення самоствердження.

У досліджуваних обох груп в «ідеалі» постає образ самодостатньої, активної жінки-лідера, якій потрібно, щоб про неї піклувались, яка має широке коло спілкування, завжди привітна і всім подобається. У ідеальному «Я» владно-лідерський стиль взаємодії дещо змінює якісне забарвлення із захисної реакції на приниження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдний О. І. Насильство сім'ї: теоретичні розвідки американських дослідників. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 121-131.
2. Бова А.А. Кримінологія гендера: Дослідження подружнього насильства *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С.13-20
3. Бодруг-Лунгу В. Насильство над жінкою. Чому ми навчилися і що ми можемо зробити реально по його подоланню. «Ви і Ми». *Діалог українських і американських жінок*. The Women's Dialogue. Альманах. 2003. № 21 (37). С. 29-31.
4. Гендерні стереотипи та становлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2007. 78 с.
5. Герман, Джудіт. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства - від знущань у сім'ї до політичного терору. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 424 с.
6. Гончарова Н. І. Проблема насильства в сім'ї в сучасній Україні: соціально-філософський аспект. *Громадська програма співробітництва по запобіганню насильства в сім'ї*. Одеса : ОІВС, 1999. С. 36-41.
7. Грабовська І. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 9. С. 20-27.
8. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. Львів : Проект Гармонія. 2000. 95 с.
9. Джильєн П., Нік М. Гендерна проблема і соціальна політика: порівняння держав загального добробуту у Центральній та Східній Європі й на території колишнього Радянського Союзу. *Гендер і державна політика*. Київ : Основи, 2004. С. 153-212.

10. Животовська Л. В., Скрипнікова А. М., Сокіл А. А., Бойко Д. І. Афективні порушення при віддалених наслідках посттравматичного стресу. *Вісник проблем біології і медицини*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 32-35.
11. Келлі Л. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд: інноваційність і професіоналізм. Львів :Астролябія, 2011. 176 с.
12. Коваль І. А. Діагностика і диференційна діагностика гострого стресового розладу та посттравматичного стресового розладу в загально медичній практиці. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України 2015. Випуск. 27. С. 210–219.
13. Критерії діагностики і лікування психічних розладів та розладів поведінки у дорослих: клінічний посібник / Панько Т. В., Явдак І. О., Колядко С. П. та ін.; під ред. П. В. Волошина. Харків : Арсіс, 2001. 303 с.
14. Лавріненко Н. Феномен насильства стосовно жінок у сучасному українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 4-5. С. 130–145.
15. Малкіна-Пих І. Г.. Психологічна допомога в кризових ситуаціях [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/psihologicheskaya-romosch-krizisnyih.html>
16. Меллібруда Є. Обличчя насильства. Матеріали з проблеми переживання насильства. Київ : Основи, 2000. 95 с.
17. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству від 18.05.2018 № 1/11-5480.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>
18. Недоступ В.В., Черкашина Т.О. Аб'юз як соціально-психологічний метод маніпуляції. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9-10 квітня 2020 року). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. С.379-382.

19. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. Київ, 2010. 954 с.
20. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації / П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов та ін. Харків, 2002. 47 с.
21. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації / упорядник О. О. Комчемировська, Г. М. Мустафаєв. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Київ, 2010. 121 с.
22. Романова Н. Ф., Семигіна Т. В., Левченко В. М. Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 4. С. 70-84.
23. Роменський Г. І. Домашнє насильство та шляхи його подолання. *Актуальні потреби сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. 2004. Вип. 5. С. 74-78.
24. Самойлова О. В., Міщенко О. М. Історичні, клінічні та психологічні особливості формування посттравматичних стресових розладів. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2018. Випуск II. С. 62-71.
25. Собчик Л. Н. Методи психологічної діагностики. Вип. 3. Діагностика міжособистісних відносин. Модифікований варіант інтерперсональною діагностики Т. Лірі. Метод. Керівництво. М., 1990.
26. Форми, причини і наслідки домашнього насильства. URL: https://gpmrada.gov.ua/protidiiia_nasilstvu/3522_formi_prichini_i_naslidki_domashnogo_nasilstva.html
27. В.Є. Христенко. Психологія жертви. URL: <http://www.socium.kiev.ua/pdf/psychologiya/Psihologiya%20zhertvi.pdf>
28. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства. *Практична психологія*. 2000. № 3. С. 25-29.

29. Brown, K.S. # metoo: Sexual Harassment within Psychology, Social Work, and Marriage/Couple and Family Therapy Training Programs. *Journal of Feminist Family Therapy*, 31(4),195-210. DOI:10.1080/08952833.2019.1676958
30. Champion, J.D. (1996). Woman abuse, assimilation, and self-concept in a rural Mexican American community. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 18(4),508-521. DOI:10.1177/07399863960184005
31. Christensen, M.J., Brayden, R.M., Dietrich, M.S., McLaughlin, F.J., Sherrod, K. B., & Altemeier, W.A. (1994). The prospective assessment of self-concept in neglectful and physically abusive low-income mothers. *Child Abuse & Neglect*, 18(3),225-232.DOI: 10.1016/0145-2134(94)90107-4
32. Walker L. E. The battered woman. N.Y.: Harper and Row, 1979. 469 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПИТУВАЛЬНИК «ПОДРУЖНЄ НАСИЛЬСТВО»

- П.І.П. _____
- Вік _____ освіта _____ працюю/не працюю
- Сімейний стан _____ скільки років в шлюбі _____
- Діти _____
- Місце проживання _____ рівень доходів _____
1. Ваш чоловік звертається до вас лайливими словами, ображає чи принижує? _____
 2. Чи відповідаєте ви йому тим самим? _____
 3. Ваш чоловік може вам заборонити спілкуватись з друзями? _____
 4. Ваш чоловік часто вживає алкоголь? _____ Він веде себе при цьому агресивно?
 5. Чи можете ви сказати, що у вас в сім'ї рівність щодо розпорядження сімейним бюджетом, ухвалення рішень стосовно дітей, відпочинку, придбань? _____
 6. Буває таке, що чоловік вас штовхає, шарпає, трусить? _____
 7. Ваш чоловік іноді б'є вас? _____ Чи робить це постійно? _____
 8. Ви коли-небудь звертались до міліції з приводу того, що чоловік вас побив?
 9. Ви знаєте скільки заробляє ваш чоловік? _____
 10. Чоловік контролює час вашого повернення з роботи, дзвонить чи забирає вас, якщо ви запізнюєтесь. _____
 11. Чоловік відмовляв вам у грошах для купівлі вкрай необхідних речей, хоча вони у нього були, тільки тому що вважав, що у вас і у дітей уже є все необхідне? _____
 12. Часто під час сварок чоловік погрожує вам побиттям? _____
 13. Під час сварок чоловік іноді нищить майно (б'є посуд, викидає речі)? _____
 14. Було таке, що чоловік виганяв вас з дому? _____
 15. Ви були свідком насильства батька щодо матері? _____ Чи вдавались батьки до фізичних покарань щодо вас? _____
 16. Як часто чоловік вас ображає? __ Це залежить від вживання алкоголю? _____
 17. Коли чоловік вас ображає чи виправдовуєте ви його поведінку, мовляв: «Він не в настрої, я сама його спровокувала»? _____
 18. Ваша реакція на насильство _____
 19. Ви вважаєте себе жертвою подружнього насильства? _____

Додаток Б

Характеристика видів насильства, що застосовуються до жінок

	Види насильства										Бали		
	Психологічне і економічне					Фізичне					Психологічне/економічн	Фізичне	Інтенсивність насильства
	Постійний контроль	Заборона бачитися друзями	Заборона бачитися друзями	Погрози відмови в мат. допомозі	Образи, приниження	Постійні погрози побиття	Залякування за допомогою жестів	Штовхання, стусани	Випадки побиття	Постійні побіи			
Світлана К.	+	+	+	+	+						5	-	5
Ольга В.	+			+	+			+	+		3	2	5
Наталія В.	+	+		+	+			+			4	1	5
Ніна О.	+	+		+	+		+	+	+		+	3	7
Анастасія Б.			+	+	+	+	+	+	+		3	4	7
Олександра К.					+	+	+	+	+		1	4	5
Наталія Р.	+			+	+			+	+		3	2	5
Маріна Х.	+	+	+	+	+						5	-	5
Наталія Л.	+		+		+		+	+	+		3	3	6
Олена Д.	+				+		+	+	+	+	2	4	6
Аніта К.		+	+	+	+		+		+		4	2	6
Олена Ф.	+	+	+	+	+			+			5	1	6
Тетяна Ж.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	5	5	10
Жанна Ц.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	5	5	10
Даріна Б.	+	+	+	+	+	+	+		+	+	5	4	9